

Victor PETRESCU
(Târgoviște)

ȘTEFAN CEL MARE
Ctitor de cultură

Abstract. Having a broad and thorough documentation, the critic and literary historian V. Petrescu presents in this article a synthetic portrait of the great voivode Ștefan cel Mare și Sfânt, reviewing his decisive contributions to the economic prosperity and cultural flowering of Țara Moldovei, and defending the country's independence from the danger presented by The Ottoman Empire. The author's conclusion is „by what he bequeathed to the medieval culture and civilization, but also to the heritage of the universal spirituality, the epoch of Ștefan cel Mare și Sfânt was one of glory, prosperity and brilliance of the creator genius of Romanians”.

Keywords: legendary figure, historical tradition, Gothic influences, Moldavian style, tombstones, reasons of vegetal origin, diplomatic activity, the incipient development of historiography, epoch of glory.

În galeria figurilor legendare ale poporului român Ștefan cel Mare ocupă un loc distinct, ca cea mai puternică personalitate din a doua jumătate a secolului al XV-lea. A dat strălucire Moldovei, realizând întregirea puterii centrale a domnului, a contribuit decisiv la prosperitatea economică, la înflorirea culturală a țării.

În plan extern a avut drept țel suprem apărarea independenței Moldovei în fața pericolului Imperiului Otoman, având relații de prietenie cu Ungaria, Polonia, Lituania și cneazul Moscovei. A fost unul din cei mai mari conducători de oști ai vremii, victoriile sale obținute pe câmpul de luptă făcând înconjurul Europei.

O caracterizare relevantă a personalității și zidirii sale o face C. C. Giurescu: „Domnia lui Ștefan cel Mare de aproape jumătate de veac este cel mai frumos timp din istoria Moldovei. Niciodată țara n-a fost mai întinsă, mai bogată și mai respectată; niciodată faima domnitorului ei n-a străbătut atât de departe, deopotrivă în apusul creștin și în răsăritul musulman; niciodată nu s-au ridicat atâtea lăcașuri – civile și bisericesti – și într-o formă atât de desăvârșită” [1].

Într-adevăr, pe lângă celelalte merite subliniem pe acela al edificării unei mari opere spirituale, a unei culturi proprii, instituind o tradiție istorică și culturală ce va dăinui și se va dezvolta de-a lungul secolelor.

În privința construcțiilor laice sau în scop militar, dar și pentru a marca înfloritoarea dezvoltare economică a țării sale, a ridicat sau reamenajat curțile domnești sau reșe-

dințele de la Suceava (capitala țării), Iași, Piatra Neamț, Vaslui, Hârlău, Huși (unde stătea deseori fiul său, Bogdan), Bacău (își avea reședința celălalt fiu, Alexandru). Totodată, s-a preocupat de întărirea fortificațiilor de la Cetatea Albă, Cetatea Neamțului, Hotinului, ridicând fortificații noi la Chilia, Soroca, Orhei, Roman (neterminată).

O contribuție de o inestimabilă valoare, izvorâtă din puternicul sentiment religios al lui Ștefan, este aceea de a da Moldovei o adevărată salbă de construcții religioase, biserici și mănăstiri, care fac și astăzi mândria arhitecturii bisericești, cu un pronunțat caracter de originalitate.

Dintre mănăstiri *Putna* este prima ctitorie a sa, devenită necropola familiei domnești, unde și-a găsit odihna veșnică marele voievod, construită în perioada 1466-1469 și sfințită la 3 septembrie 1470. Urmează apoi *Voronețul* (1488), construită în doar patru luni, picturile murale ce împodobesc interiorul și exteriorul fiind de o excepțională valoare artistică; *Neamțul* (1497); *Volovățul* (1500); *Dobrovățul* (1503-1504); *Tazlăul* (1497). Totodată, altor mănăstiri le-a făcut îmbunătățiri sau danii. Printre acestea *Bistrița* (ctitorie a lui Alexandru cel Bun), *Moldovița*, *Proboata* (unde este înmormântată Măria, mama domnitorului), *Humor*, *Horodnic* sau mănăstirea *Zografu* (de la Sfântul Munte).

A ridicat și numeroase biserici. Unele în orașe importante: Vaslui (Sfântul Ioan), Bacău (Adormirea Maicii Domnului, 1491), Iași (Sfântul Nicolae, 1491-1492), Hârlău (Sfântul Gheorghe, 1492), Dorohoi (Sfântul Nicolae, 1496), Huși (Sfinții apostoli Petru și Pavel, 1495), Botoșani (Sfântul Nicolae, 1496), Piatra Neamț (Sfântul Ioan, 1497-1498). Altele în localități ca: Pătrăuți (1487), Bădeuți (1487), Borzești (1494), Valea Albă (1496), Reuseni (începută, terminată de urmașul său, Bogdan cel Orb, în 1504). A înălțat astfel de edificii și în afara hotarelor de atunci ale Moldovei: la Baia (Biserica Albă), Râmnicu Sărat (dăruită în 1898), Chilia, Ciceu (Transilvania).

I s-au atribuit lui Ștefan cel Mare 44 de lăcașuri, ridicate se spune după fiecare bătălie. Istoricii dau certe un număr de 32, pe baza pisaniiilor păstrate.

Unii dintre boierii săi de rang înalt îi urmează exemplul: boierul Șendrea înălță biserica din Dolhești (probabil până la 1481), Ioan Tăutul pe cea de la Bălinești (1494-1499) sau Luca Arbore, portarul Sucevei, pe cea de la Arbore (1503).

Construcțiile bisericești din vremea lui Ștefan cel Mare au influențe gotice și bizantine, îmbinându-se armonios cu elementele populare specifice, ce au condus la crearea unui adevărat stil moldovenesc, influențat de meșteri transilvăneni, poloni sau cehi, aduși să lucreze la ele.

Caracterizând arta picturală a acestora, Vasile Drăguț afirma că este „Uimitoare prin calitățile de ordin tehnic care le-a asigurat o incredibilă rezistență la intemperiiile atâtor secole, picturile exterioare din Moldova, împreună cu cele care decorează interioarele edificiilor, constituie una dintre cele mai nobile și mai elocvente mărturii despre capacitatea

creatoare și despre aspirațiile poporului român. În universul lor de forme și de culori poate fi deslușită irezistibila dorință de frumusețe și de armonie, daruri supreme ce nu pot ființa decât în condițiile unei depline libertăți, libertate pentru care au luptat cu atâta eroism românii acelor vremuri sub glorioasa conducere a lui Ștefan cel Mare sau a lui Petru Rareș” [2].

Sculptura în piatră, de influență gotică transilvăneană este mai puțin utilizată în construirea lăcașurilor, dar mai mult în cea a sculpturii pietrelor funerare, cu motivul palmei (de sorginte vegetală, o frunză), stilizată după gustul și rafinamentul artiștilor, intrând în compoziția ansamblului ornamental clasic moldovenesc.

Desăvârșirea operei sale întru credința străbună o face și prin daniile și podoabele cu care înzestrea lăcașurile (terenuri agricole, păduri, dar și obiecte de cult).

Vechiul atelier de broderie, înființat în vremea lui Alexandru cel Bun, se dezvoltă, înființându-se unul nou, după căsătoria domnitorului cu Măria-Voichița. Se executau patrafire, acoperăminte de mormânt, cruci de amfor, aere, epitafe, dvere, acoperăminte de tetrapod; erau brodate cu fir de aur și argint, pe mătase roșie sau albastră. Pătrund și aici elemente ale tradiției locale.

Atelierele de orfevrărie și argintărie de la mănăstirile Neamț, Putna și Humor lucrau ripide, cruci, icoane, ferecături de evanghelie, potire, cristelnițe, talere, triptice, dar și obiecte laice de podoabă. Se poate vorbi și aici, ca și în ceea ce privește broderia, de crearea unei adevărate școli moldovenești.

La Curtea Domnească a Moldovei ce cunoaște o mare înflorire se aflau „dieci și logofeți de cancelarie cu multă știință de carte și cunoscători nu doar ai limbii slave, limba oficială a bisericii și a lumii ortodoxe în general, și ai limbii latine mult prețuită în apusul medieval, ci și al celor vorbite de unguri, poloni, tătari, ruși și turci, locuitori ai țărilor pe care soarta ni dăduse drept vecini...” [3]. Aceasta a făcut ca aici să se desfășoare o intensă activitate diplomatică, în sprijinul apărării suveranității țării și a Ortodoxiei, amenințată de expansiunea lumii islamice.

Având această credință, domnul inițiază activitatea de copiere a cărților bisericești necesare cultului: *Apostolul* (1463), *Minei pe aprilie* (1467); *Minei pe august și Minei pe noiembrie* (1467); *Cuvântul Sfântului Ioan Gură de Aur* (1470); *Psaltirea* (1470); *Leavșița lui Ioan Scărarul* (1472); *Tetraevanghelul de la Humor* (1473); *Cuvintele presticești ale avei Dorotei* (1475); *Tetraevanghel* (1489); *Liturghier* (1492); *Tetraevanghel* (1502); *Minei pe martie* (1502); *Minei pe noiembrie* (1504); *Tetraevanghel* (1504) [4].

Ele au fost scrise la Neamț, Putna, Humor, Voroneț de către Nicodim, Casian, Chiriac, Vasile, Paladie, Ghervasie, Spiridon, Paisie, Ignat. Teodor Mărișescu, de la mănăstirea Neamț, creează miniaturile, bogat colorate, ale Tetraevanghelurilor din 1491, 1492, 1493, 1498. Grigore Țamblac a avut un rol deosebit în dezvoltarea centrului de cultură slavo-română de la mănăstirea Neamț, unde apare primul tetraevanghel miniat moldovenesc, scris de ieromonahul Gavril, fiul lui Uric.

Din multitudinea acestor manuscrise ne-au rămas doar patruzeci, unele din cele mai frumoase aflându-se în posesia unor biblioteci din afara granițelor țării (Moscova, Sankt-Petersburg, Viena, Oxford). Altele au fost donate de domnitor mănăstirilor de la Muntele Athos sau episcopiiilor ortodoxe din Ungaria.

Dar „caligrafii necunoscuți și cunoscuți din mănăstirile Moldovei, trăitori ai epocii de aur a lui Ștefan cel Mare, n-au copiat doar tetraevanghelii, minee, liturghiere, apostole și alte manuscrise trebuitoare oficerii slujbei bisericești, ci au copiat și vechiul testament, precum și felurite sbornice (culegeri), în care erau cuprinse, alături de texte apocrife (viziuni ale sfinților), și lucrări de patristică, morală și exegeză, întocmite de ierarhii canonizați ai credinței ortodoxe; după cum au copiat și Sintagma lui Matei Vlastaes, lucrare de jurisprudență slavo-bizantină de mare circulație la popoarele ce se încadrau în contextul civilizației sud-est europene” [5].

Tot acum se dezvoltă incipient *istoriografia* Moldovei. Se redactează la curtea voievodului o cronică a Moldovei, în slavonă, scrisă de un anonim, ce cuprinde evenimentele istorice dintre 1359 și 1504. Ulterior, i s-au adăugat cele referitoare la intrarea lui Bogdan cel Orb cu armata în Țara Românească, în 28 octombrie 1507. În zilele noastre s-a păstrat o copie numită *Letopisețul anonim al Moldovei*. Istoricul Șerban Papacostea îi sublinia astfel valoarea deosebită: „Cu Analele Moldovei, în limba slavonă, operă redactată la Curte din inițiativă domnească – tradiția avea să fie continuată de cronicarii secolului următor – șirul evenimentelor istorice petrecute în timpul lui Ștefan cel Mare, care ocupă partea cea mai largă a scrierii, se integrează în istoria veche a țării și apare ca o continuare și încununare a desfășurărilor anterioare, începând cu întemeierea Moldovei. Prezentarea unitară a trecutului Moldovei până la evenimentele cele mai recente a fost o parte componentă a efortului lui Ștefan de a da operei sale politice un fundament de tradiție” [6].

Un german din anturajul lui Ștefan, care a rămas de asemenea anonim, a prelucrat-o în limba germană, îmbogățind-o cu evenimente trăite, numind-o *Cronica moldo-germană* ce cuprinde evenimentele dintre 1457 și 1499. Ea a fost dusă (în 1502) la Nürnberg de solii lui Ștefan care solicita un medic pentru domnul bolnav. Medicul-șef, Hartman Schedell, care era și istoric și geograf, își face o copie, de altfel singura păstrată până azi.

De asemenea „prezența *Cronicii moldo-ruse* în anexele cronicii oficiale a țarilor Moscovei din veacul al XVI-lea se explică prin alianța lor cu Moldova și acțiunea comună împotriva Jagellonilor. În sfârșit, *Cronica moldo-polonă*, prelucrată de un polon de la Iași, după analele țării, a fost luată de ambasadorul polon Nicolae Brzeski, cu scopul de a-i servi în negocierile sale diplomatice de la Poarta Otomană, privitoare la Moldova” [7].

Grigore Ureche surprindea starea de spirit a locuitorilor Moldovei la despărțirea de marele voievod, intuind ecoul prin secole al personalității sale: „Iară pre Ștefan Vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de

dânsul. Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoștia toți că s-au scăpătu de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ștefan vodă, nu pentru sufletu, ce iaste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după acéia l-au ajunsu” [8].

Prin ceea ce a lăsat moștenire culturii și civilizației medievale, dar și patrimoniului spiritualității universale, epoca lui Ștefan cel Mare a fost una de glorie, prosperitate și strălucire a geniului creator al românilor.

NOTE

1. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu. *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București, Editura Albatros, 1975, p. 300.
2. Cf. Vasile Drăguț. *Pictura murală din Moldova*. București, Editura Meridiane, 1982.
3. Neculai Șandru. *Sub zodia zimbriului*. București, Editura Albatros, 1976, p. 195-196.
4. Cf. Gh. Duzinchevici. *Ștefan cel Mare și epoca sa*. București, Editura Politică, 1973.
5. Cf. Neculai Șandru. *Op. cit.*, p. 202-203.
6. Șerban Papacostea. *Ștefan cel Mare – domn al Moldovei (1457-1504)*. București, Editura Enciclopedică, 1990, p. 73.
7. *Istoria literaturii române*. București, Editura Academiei Române, 1964, p. 271.
8. Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. București, Editura Minerva, 1978, p. 70.